

замість проголошення окремих декларацій, перейти до комплексного формування та реалізації державної політики в цьому напрямку.

Питанням пошуку способів протидії екстремізму та релігійній нетерпимості постійно приділяє увагу Рада національної безпеки і оборони України (РНБО), яка серед основних причин цієї проблеми називає радикалізм, екстремізм, політизацію проблематики міжнародних та етноконфесійних відносин, а також негативний вплив релігійно-екстремістських організацій. Про це зазначено у рішенні РНБО від 25.05.2012 року «Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні», затвердженому 8 червня Указом Президента України № 388/2012, повідомляє Інститут релігійної свободи. Іншим Указом від 8 червня 2012 року № 389/2012 Президент України затвердив рішення РНБО «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». Серед стратегічних цілей та основних завдань політики національної безпеки у внутрішній сфері визначено подолання диспропорцій у соціально-гуманітарній сфері. Зокрема, «шляхом запобігання поширенню пропаганди екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості».

Філософські, політологічні, правові, соціологічні і релігієзнавчі аспекти досліджуваної проблеми висвітлювались у роботах А.Колодного, М.Бабія, Г.Друзенка, С.Здіюрка, О.Сагана, В.Єленського В., М. Паліченка, М.Штокала та інших.

Після аналізу вище зазначених робіт стало очевидним, що класичні науково-концептуальні підходи не можуть і не в змозі надати вичерпну відповідь що є визначальним при побудові моделі релігійної сфери українського суспільства на початку XXI століття. Це в свою чергу унеможливило проведення комплексного аналізу для з'ясування природи суспільно небезпечних явищ й процесів в цій сфері.

Соціальне значення індивідуального буття людей можна було б ігнорувати, коли б суспільна система працювала як налагоджений «механізм». Але оскільки вже починаючи вже з другої половини XX ст. таких «механізмів» виявляється все менше і виникали сильні сумніви щодо роботи вищевказаного «механізму», все частіше висувалися питання трактування людських індивідів як «ядерних» структур соціальності, що забезпечують енергетику соціального буття, що підтримують і оновлюють його форми. Соціальні індивіди як самодіючі сили, взаємозумовленістю своєї відтворюють «тканину» соціального буття незалежно від того, в які надіндивідні суб'єкти вони об'єднуються. Це дозволяє говорити про наявність «подвійної» онтології суспільства (онтології структур та онтології людей), що породжує різноманітні дуалізми: структурного та індивідуального, об'єктного та суб'єктного, соціального та гуманітарного [4].

На нашу думку, неефективність застосування традиційних наукових підходів в дослідженні даної теми полягає, перш за все, у неможливості подолання ними бар'єру вищевказаних дуалізмів.

Найбільш продуктивним в даний час є інтегративний синергетичний підхід, який дозволяє визначити і оцінити взаємовідносини в складних соціальних системах у швидко мінливих умовах сучасного світу, та може допомогти в вирішенні поставленої проблеми. Використання підходів постнекласичної науки в міждисциплінарному дослідженні не заперечує використання в певних пізнавальних ситуаціях традиційних підходів інших наук, а лише обмежує їх роль, тобто вони втрачають статус домінуючих, що визначали напрямок наукової роботи.

Для досягнення мети були поставлені наступні дослідницькі завдання:

– побудувати синергетичну модель релігійної сфери України в умовах глобалізації;

– проаналізувати взаємозв'язок між релігійною нетерпимістю та іншими суспільно небезпечними релігійними явищами;

– запропонувати можливі шляхи комплексного вирішення проблеми запобігання проявам релігійної нетерпимості та дискримінації в Україні.

На думку Г. Хаєна, одного із засновників синергетики, вихідним пунктом усіх досліджень в сфері синергетики є адекватний опис стану системи на різних рівнях [4]. Для аналізу відкритих складних систем російський дослідник В.Буданов пропонує виділяти наступні структурні рівні: мікро, макро та мегарівень [2, с.160]. Спробуємо проаналізувати структуру релігійної сфери українського суспільства на вищезгаданих рівнях, розглядаючи її як складну соціальну систему.

Мікрорівень складається з великої кількості однотипних елементів, в нашому випадку, до складу яких входять буденна релігійна свідомість і релігійні практики окремих індивідів чи їх малих груп. Зміни на цьому рівні відбуваються досить швидко у порівнянні з іншими рівнями, тому їх можна розглядати як короткоіснуючі змінні. Процеси, що відбуваються на мікрорівні, з позиції вищого рівня за певних умов можуть бути охарактеризовані як хаос та дестабілізація.

УДК 291.16

Володимир Ганяк, аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, Україна, м. Київ.

Запобігання проявам релігійної нетерпимості та дискримінації в Україні

Стаття присвячена проблемі релігійної нетерпимості в сучасному українському суспільстві. Побудована синергетична модель релігійної сфери України, що дозволяє проаналізувати природу суспільно небезпечних релігійних явищ в умовах глобалізації. Запропоновані можливі шляхи комплексного вирішення проблеми запобігання проявам релігійної нетерпимості та дискримінації в Україні.

Ключові слова: синергетика, секуляризація, глобалізація, толерантність, релігійна нетерпимість, фундаменталізм, екстремізм.

Владимир Ганяк. Предотвращение проявлений религиозной нетерпимости и дискриминации в Украине

Статья посвящена проблеме религиозной нетерпимости в современном украинском обществе. Построенная синергетическая модель религиозной сферы Украины, позволяет проанализировать природу общественно опасных религиозных явлений в условиях глобализации. Предложены возможные пути комплексного решения проблемы проявлений религиозной нетерпимости и дискриминации в Украине.

Ключевые слова: синергетика, секуляризация, глобализация, толерантность, религиозная нетерпимость, фундаментализм, экстремизм.

Volodimir Haniak. Prevention of religious intolerance and discrimination in Ukraine

The article deals with the problem of religious intolerance in the Ukrainian society. The synergetic model allows to represent a specific structure of the religious sphere in Ukraine and to analyze the nature of the socially dangerous religious phenomena in the context of globalization. The author propose the set of preventive means, whose implementation can significantly reduce the negative effects of the above problems.

Key words: tolerance, religious intolerance, secularization, globalization, fundamentalism, extremism.

Глобалізація, охоплюючи всі сфери суспільного життя, зокрема й релігію, постає зовнішнім фактором, що має значний вплив на характер та напрям усіх соціальних процесів в українському суспільстві. Цей чинник характеризується значним проявом деструктивних тенденцій по відношенню до існуючого релігійного простору України, порушуючи тим самим релігійну самобутність українського народу. А це в свою чергу призводить до сплеску релігійної нетерпимості та інших досить небезпечних явищ в суспільно-релігійній сфері нашої країни. Додатковою складністю вищевказаній проблеми додає той факт, що Україна є поліетнічною та поліконфесійною державою, зі складною історією міжконфесійних взаємин.

Прояви ксенофобії, антисемітизму, екстремізму, расової і релігійної нетерпимості створюють підвалини для руйнування досить стабільного рівня етноконфесійної толерантності, зростання напруженості в українському суспільстві, ворожнечі й, як наслідок, злочинності на цьому ґрунті. Реалії сьогодення потребують,

Елементи макрорівня продукують параметри порядку, які певною мірою визначають поведінку елементів системи, що функціонують на мікрорівні. У якості параметрів порядку будемо розглядати теоретичну релігійну свідомість (віровчення) окремих конфесій чи релігійно-містичних рухів (New Age, буквально «нова ера»). Це дає нам змогу розглядати параметри порядку як довгоіснуючі колективні зміни [2, с.160]. Необхідно враховувати й те, що елементи мікрорівня за певних умов, через свою колективну поведінку, можуть створювати нові параметри порядку та впливати на існуючі. Тобто йдеться про циклічність причинно-наслідкового зв'язку. Значення параметрів порядку проявляється ще й у тому, що замість того, щоб описувати поведінку системи через характеристику окремих частин, нам потрібно описувати тільки поведінку параметрів порядку [7].

Характеризуючи призначення мегарівня, Г. Хакен вказує, що будь-яка система підпорядкована зовнішнім умовам. Ці умови описуються у формі так званих керуючих параметрів. Якщо керуючі параметри змінюються, то система має постійно пристосовуватись до нових умов [8, с.353]. Плавно змінюючи керуючі параметри, можна змінювати систему нижче розташованих рівнів але, інколи, ці зміни виглядають досить бурхливо, кризово [2, с.161]. Синергетика фокусує свою увагу на тих ситуаціях, в яких поведінка системи змінюється якісно при зміні керуючих параметрів. Якщо структура зберігається при зміні керуючих параметрів, то ця структура називається стійкою або структурно стійкою. При цьому слід зауважити, що зміни в мікро та макрорівнях не можуть протягом короткого проміжку часу суттєво вплинути на зовнішні умови [4].

На нашу думку, та мегарівні побудованої нами моделі релігійної сфери України можна умовно виділити дві групи керуючих параметрів:

- а) соціоетальна;
- б) загальносвітлова.

Перша група керуючих параметрів відображає впливи культури та політичної влади, яка склалась в українському суспільстві. Наприклад, до таких параметрів можна віднести: історичний досвід формування та розвитку релігій в українському суспільстві; нормативно-правова база забезпечення свободи совісті та релігії.

Інша група керуючих параметрів відображає впливи загальносвітових процесів, що виникли у зв'язку з початком формування нового планетарного соціуму. До складу параметрів цієї групи можна зарахувати наступні: накопичений релігійний-містичний досвід усього людства; релігійні процеси у світі; глобалізацію.

Історично так склалося, що Україна є поліконфесійною державою, тому при побудові моделі слід враховувати, що на мікро та макрорівнях існує досить широка диференціація. Наявність відмінностей між представниками традиційних конфесій іноді може призводити до виникнення гострих протиріч, а за певних умов навіть до відкритих проявів релігійної нетерпимості.

Але однієї конфліктогенності поліконфесійного суспільства України недостатньо, щоб пояснити основні соціальні процеси в релігійній сфері в умовах глобалізації. В. Лутай запропонував для конкретизації синергетичної парадигми у якості основи вирішення соціальних протиріч, де до цих пір найбільш часто «чуже перетворюється у вороже», використувати механізм еволюції людського суспільства, сформульований українським теоретиком М. Грушевським [5, с.34]. В роботі «Початки громадянства (генетична соціологія) він писав: «Все більш укріплююся в переконанні про рішачою роль в вічних змінах людського життя сеї неустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то других... Се чергування мені уявляється як основа ритму соціальної еволюції, котрий розслідує соціологія і всі соціальні науки разом з нею» [3, с.4]. І далі: «Все людське життя було вічною зміною, вічним чергуванням потягів до колективізму і індивідуалістичної самозадоволеності (автаркції)» [3, с.85–86].

Навіть незначна зміна керуючих параметрів мегарівня активізує рух елементів мікрорівня, що призводить систему до стану біфуркації, нестійкості на макрорівні і в кінцевому випадку може викликати перебудову його структури. Одним із визначальних керуючих параметрів починаючи з кінця ХХ століття стала глобалізація суспільного життя, яка фактично нівелювала кордони та обмеження, що заважали повсюдному поширенню процесу секуляризації за межі західного світу. Характерною рисою цього процесу є зменшення ролі релігії в суспільстві. Прихильники секуляризації виходять з принципу, що релігія є приватною справою індивіда. З іншого боку, глобалізація консолідує людей на планетарному рівні, в той же час вириває людину з контексту своєї релігійної спільноти, тому з'являються об'єктивні умови звернення до релігійно-містичного досвіду всього людства тобто можливість прямої взаємодії мікро та мегарівнів. Не дивно, що виникнення нової релігійності досить часто базується на прин-

ципі синкретизму – з'єднання різномірних віровнавчальних і культових положень у процесі взаємовпливу релігій в їх історичному розвитку. Внаслідок того, що творення нових релігійних рухів часто відбувається без формування параметрів порядку (макрорівня), то для них характерна відсутність чіткої інституалізації. В той же час на макрорівні відбувається процес «внутрішньої секуляризації» (модернізації), коли окремі релігійні об'єднання намагаються підлаштуватись до нових, змінливих умов існування.

Секуляризація суспільства в розвинених країнах в умовах глобалізації може прискорюватись завдяки наявності механізму позитивного зворотного зв'язку. Відомо, що приналежність до домінуючої релігії може надавати людям певні матеріальні переваги. Однак ці переваги слабшають у міру того, як в соціальному оточенні індивіда зростає кількість невіруючих (або прихильників інших релігій). Іншими словами, чим більше в країні атеїстів, тим менш вигідно бути віруючим [6].

Агресивна секуляризація призводить до появи так званого антирелігійного фундаменталізму, про що свідчать прояви релігійної нетерпимості внаслідок цілеспрямованої державної політики окремих країн (Франція, Нідерланди та ін.), а також радикальних дій з боку феміністських та альтернативних рухів до представників різних релігій.

Глобальний наступ секуляризації призвів до виникнення зворотного процесу – десекуляризації окремих країн і регіонів, підтверджуючи тим самим справедливості висновків М. Грушевського. Основними рисами цього реверсивного процесу є спроба повернення релігії втраченого статусу у суспільстві або спроба захисту цього статусу від просування секуляризації, тобто запуску механізму негативного зворотного зв'язку, який би відновив колишню рівновагу. Наявність у світі двох різнонаправлених, несумісних процесів закономірно призводить до їх зіткнення, утворення зон турбулентності тобто стану невизначеності, що виступає необхідною передумовою формування нових параметрів порядку. Вже можна спостерігати утворення таких зон, наприклад, «Арабська весна» чи нещодавні суспільно-політичні події в Турції.

Посилення диференціації (фрагментації) в релігійній сфері та по відношенню до релігії в цілому містить в собі можливість виникнення принципових розбіжностей, що до майбутнього суспільного розвитку. Процес десекуляризації неминуче призводить до посилення дивергентних явищ – релігійного фундаменталізму та ксенофобії, які завжди супроводжуються зростанням кількості проявів релігійної нетерпимості до інакочислячих, як в середині конфесії, так і за її межами. Закономірним результатом прогресуючої дивергенції стає поляризація релігійної ідеології щодо існуючого суспільства – формування принципово несумісних з суспільним ладом релігійних поглядів. Це вже не часткове заперечення окремих прав і свобод людини, як у випадку дивергенції, що припускає, часткову згоду, а заперечення всієї суспільної системи. До таких суспільно небезпечних явищ слід віднести релігійний екстремізм, фанатизм та тероризм. Зрозуміло, що з цими явищами необхідна безкомпромісна боротьба усього суспільства на правовій основі.

Виникає питання, чи можливий інший шлях розвитку крім прямої конфронтації внаслідок того, що світ опинився в режимі загострення та нестабільності? Розвиток можливий не лише за рахунок поступової дивергенції, але й шляхом протилежним йому, який передбачає процес зближення, сходження (у різному сенсі), пошук компромісів. Потрібна не ізоляція чи сегрегація релігійних об'єднань від участі у суспільному житті, яка тільки сприяє посиленню дивергенції, а перехід до конструктивного діалогу.

Для налагодження атмосфери толерантності необхідно розробити систему соціальних, педагогічних, нормативно-правових та інших заходів, спрямованих на запобігання виникненню релігійної нетерпимості і дискримінації, а також попередити дії, які можуть цьому сприяти. Основний акцент в такій роботі має ставитись не на боротьбі з конкретними проявами нетерпимості тобто наслідками, а на причинах, що їх породжують. Тому хибною є точка зору, що основний тягар цієї боротьби мають нести лише правоохоронні органи, які зазвичай мають справу вже з наслідками зазначеної проблеми та досить обмежені можливості впливу на реальні причини формування у суспільстві релігійної нетерпимості та дискримінації. Своєчасні політичні та економічні рішення також не в стані повністю вирішити дану проблему. Як було зазначено вище, активізація макрорівня, призводить до домінування в релігійній сфері буденної свідомості та практик окремої людини. Втрата віруючими єдиної мети своїх релігійних дій, індивідуальне ставлення до віровчення своєї конфесії призводить до розколу і зростання нетерпимості в рамках власної релігійної організації [1]. Відповідно, необхідно активніше використовувати освітній ресурс, який би виховав людину на сприйняття інших в їх світоглядних і релігійних вивах такими,

якими вони є. Адже це сприяє формуванню здібностей кожного сприймати об'єктивно існуючу реальність, не відчуваючи страху, щоб не відступитися від власної віри у процесі взаємодії [3]. Окрема проблема – дедалі витонченіші технології маніпулювання за допомогою Інтернет-ресурсів. Тут вже потрібно створення спеціальних міждержавних відділів для контролю за потоком інформації, яка формує інтолерантності свідомість користувачів Інтернету [1]. Попри зростання кількості злочинів на ґрунті релігійної нетерпимості в Україні досі не здійснюється збір та облік таких статистичних даних. Покращенню ситуації могла б сприяти координація та взаємодія державних органів з національно-культурними об'єднаннями та громадськими організаціями, які здійснюють моніторинг проявів та форм релігійної нетерпимості в українському суспільстві.

Уявлення про самоорганізацію релігійної спільноти України, дозволяють дійти до висновку про неможливість нав'язування суспільству певних світоглядних чи релігійних норм, тому що їх утворення пов'язане зі складними процесами самоорганізації, які відбуваються в системі. Модель суспільно-релігійних відносин повинна віднайти ці норми як результат найкращого розв'язання головного соціального протиріччя (співвідношення індивідуального та спільних, колективних інтересів).

Аналіз проблеми показує, що на сьогодні в Україні, не дивлячись на те, що зроблені перші кроки у вирішенні проблеми протидії ксенофобії та расизму ще не достатньо відпрацьована ефективна система протистояння ненависті, агресії, ескалації екстремізму. Відбувається нарощування деструктивних процесів у суспільстві, існують підвалини для зіткнень на політичному, соціальному, національному та релігійному ґрунті. Важливо зрозуміти природу проявів релігійної нетерпимості і не приховувати від себе, що поки результати величезних зусиль, спрямованих на боротьбу з ним, не досягають мети. Тому профілактику розповсюдження настроїв релігійної нетерпимості та дискримінації необхідно розглядати в загальному контексті забезпечення неухильного дотримання прав людини та безпеки громадян.

Список використаних джерел

1. Астэр И.В. Причины религиозного экстремизма среди молодежи и способы его преодоления [Електронний документ] / И.В. Астэр, Н.Ю. Кучукова, Н.В.Серов – Режим доступу: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/2/aster.pdf>
2. Буданов В. Г. Методология и принципы синергетики / В.Г. Буданов // Філософія освіти. – 2006 – № 1(3) – С. 143–173.
3. Булига І.І. Релігійна толерантність як імператив сучасності [Електронний документ] / І.І. Булига – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_66/Gileya66/F39doc.pdf
3. Грушевський М.С. Початки громадянства: генетична соціологія. – Прага, 1921. – 328 с.
4. Кемеров В. Е. Толерантность в обществе различий: Коллективная монография / В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов, Л. Ю. Зенкова // Полиграфист, 2005. – 232 с.
5. Лутай В. С. Синергетическая парадигма как философско-методологическая основа решения основных проблем XXI века // Практична філософія. – 2003. – № 1 (7). – С. 10 – 38
6. Марков А.В. Религиозность населения не способствует процветанию общества [Електронний документ] / А.В. Марков – Режим доступу: <http://elementy.ru/news/431139>
7. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? [Електронний документ] / Г. Хакен – Режим доступу: spkurduimov.narod.ru/Haken7.htm
8. Хакен Г. Самоорганизующееся общество / Г. Хакен // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика – М.: Прогресс-Традиция, 2009. – С. 350–369.

* * *